

חרם: הקדושה שנפרמה

אורנה שני

במאמר זה יידונו היסודות האפשריים לחרם החברתי כתופעה אנושית. לשם כך אבקש לנסות ולהיכנס אל תוך הטקסט התרבותי והמסגרות שיש בהם כדי לספר את הסיפור האנושי חברתי, ומכאן לדלות את הסיבות שבגינן מפעילים חרמות. אבקש להרחיב את מושג החרם כדי לחתור אל מתחת למילים שבכוחן להבדיל מעשה ממעשה, אבל לעתים חוטאות למציאות על מנת לטהר מעשים.

שמעון בר יוחאי שעל פי המסורת דר במערה שנים עשרה שנה, או בודהה שישב בגפו ימים חודשים או שנים במטרה למצוא פתרון לסבל האנושי. יוצאי הדופן האלה מעידים על הכלל. החברה מתבססת על המקצב של הקהילה המדומיינת, כולם נעים ומפזמים מילים שגורות, והתנהגותם "מבויתת" כפזמון חוזר. ומשום שאנשים מעורבים בקהילה, הם נפגשים באירועים ובטקסים משותפים, ונוצרת סינכרוניזציה של דעות והשקפות. אז מרגיש האדם שיש לפעול על פי ערכיה של החברה, להילחם בעבורה, לחשוב לטובתה ולתועלתה. כאילו האחדות נתונה בידי של כל יחיד ויחיד. כאילו היו מאחדים את פעימות המחשבה, ההתנהגות, השאיפות והרצונות לנשימה אחת מוסכמת. האחדות הזאת תורמת לתחושת ה"יחד" שכולנו זקוקים לה. החברה מתיקה את הצרכים הללו הפרטיים לאינטימיות הקהילתית, תוך שהיא מנציחה את חשיבותה.

קידוש החברה: בניית תחושת ה"יחד"

החברה היא הגשמת הרעיונות המעובדים של האנשים, ומרגע מסוים היא הופכת (לכאורה) למקור הרעיונות, הטקסים, האידאלים, כביכול קיבלה ישות עצמאית, שהאדם כרוך בתוכה. כלומר, מבית היוצר של הפרטים שמכילים אותה, לישות כופה של ערכים, אידאלים, שמתעכלים בתחושת ה"יחד" ובלחוד של בני הקבוצה. הגולם קם על יוצרו. עם הזמן הפרטים היו לבני ערובה של גחמות החברה הגדולה. מציאות כזאת מתרחשת משום שאדם לא מקיים לבדו תפיסות עולם אלא במשותף. לחברה כוח להגביל שאיפות ולהפנותן לאידאלים שלה עצמה, כך בכל חברה וגם בזו המודרנית שאזרחיה פחות קשורים לשגרה המשותפת ולמטרות משותפות; זו מהווה כוח מווסת. יש לה תביעות וציוויים מוסריים (לא יכפה בוס את עצמו על מי שכפופה לו, חייב אדם להגיש עזרה לאדם בצרה וגם חובה להפריש פנסיה לשכירי). היא הופכת לממשות אידאלית שמוטמעת בתחושת ה"יחד" ובהמשך היא מנציחה את עצמה כאנדרטה קדושה. מתוקף זה היו מוכנים הקמיקזים היפנים במלחמת העולם השנייה לצאת עם מטוס שבו רק חצי טנק מלא, מספיק כדי לפוצץ ספינות אמריקאיות בשם החברה, אבל לא מספיק כדי לחזור. בשם האמונה בקדושת החברה, שולחים הורים את ילדיהם להגן על המדינה גם במחיר של חירוף הנפש.

אמיל דיוורקהיים היה הראשון להרחיב את ביטויי הדת (קודש, חול) להמשגה חברתית. מחקריו על הדת הולידו את התובנה המהפכנית שהחברה עצמה עברה תהליך של קידוש, ואילו החולין הוא שגרת מעשיו הפרטיים של האדם. כלומר, השורש של החוויה הדתית הוא החברה עצמה, הקולקטיב. יש בו אנרגיה שמעבירה את האדם

לחרם יש ביטויים שונים שמתכנסים לאמירה אחת: היחס בין חלק מהמציאות לבין התפיסה החברתית המוסכמת אינו הרמוני. לכן מטרתו להיות כלי שרת חברתי שנועד לגרום ל"סוטים" ממנו לשנות את דרכם, או לשוב למסלול שהותווה להם. אולם ללא כניסה לעומקי החוויה החברתית, הטיפול האנליטי בסוגיית החרם יחסר כי אז יהיה נדמה כאילו קצה הקרחון הוא ה"נרטיב" כולו. למעשה מדובר כאן במשא ומתן ובהתפתחות ריאקטיבית של פוליטיקה והסדרים חברתיים. לשון אחר, אי אפשר לעסוק בהתרחשות זאת באופן תאורטי ללא דיון בשורשיה. לפיכך אבקש להתחקות אחר התפתחות הסיבות לסנקציות כמו חרם. העניין בעומק התופעה מרתק משום שהיא אינה פוסחת על חברה, קהילה ותרבות על גווניה והדיון בה הוא הניסיון להבין כיצד היא מייצגת את מורכבות התופעה האנושית.

החרם: היבט אוניברסלי

העובדה שחברות שבטיות, כמו גם אלו המודרניות, משתמשות בחרם כסנקציה מאפשרת לנו להתבונן מחדש על הרפרטואר המוגבל של הכלים שעומדים לרשותנו בבואנו לפעול לטובת אידאל כלשהו. העמדה של כל חברה דיאכרונית וסינכרונית אחת היא: אל לאדם בחברה, או לקבוצת אנשים לסטות מהדרך, מהחברות (סוציאליזציה) שבלעדיו אין זהות. אין לפגוע בערכים שהחברה הנחילה מקדמת דנא, ולא לסלול דרכים אחרות, שמא חרב הפיפות תשסף את הזכות להבעה עצמית שהיא מוגבלת. למעשה החירות אינה נתונה בידי הפרטים, כי היא תחומה על ידי גדרות חברתיים שמחזיקים את המפתח שלה. היחיד אינו יכול לשלול עובדות חברתיות בחברה שהוא חלק ממנה. למשל, אדם לא יכול לבחור לצאת לחוצות העיר עירום כביום היוולדו כי החברה תדון אותו על כך לכף חובה.

הצורך האנושי בתחושת ה"יחד"

הצורך האנושי בתחושת "יחד" הוא מהותי על מנת להבין את המשא ומתן שאנשים מקיימים באשר לזכויותיו וחובותיו של החבר בקבוצה כחלק מהברית החברתית, ובהקשר זה השיח בדבר הפרתו יהא מובן.

שום תאוריה חדשנית לא תוכל לכפור בתובנה שאנחנו יצורים חברתיים ועצם קיומה של החברה הוא ההוכחה לכך. יש שיאמרו שתחושת ה"יחד" היא הוכחה הישרדותית, או שהסתגלות האדם לתנאים הסביבתיים מחייבת איחוד כוחות. בכל אופן, אין עוררין על הצורך האימננטי לגזלשפט (חברותא), לדמיון המשותף שהופך אותנו לקבוצה עם מאפיינים, סמלים, מילים ייחודיות, שבאמצעותם אנחנו מרגישים ביטחון, הגנה ושייכות. מכאן שלא נמצא אדם שחי בגפו לאורך זמן, מלבד יחידים מיוחדים שבראותם הנפשית מוטלת בספק, או מתנזרים למיניהם כמו אפלטון במערה, או רבי

על אחרים. דוגמה אחת יכולה להיות ספרו של גתה **ייסורי ורת** **הצעיר**. זהו הסיפור הטיפוסי על אוהב מיוסר, שבשל אהבה נכזבת התאבד והפך לדמות הזדהות בקרב רבים מהקוראים. בעקבותיו בחורים שלחו יד בנפשם במציאות, עד שהתופעה כונתה "אפקט ורתר" ונתפסה כחטא נוצרי בחברה של המאה השמונה עשרה.

אפשר לראות את השפעת המיעוט השייך על הרוב לאורך ההיסטוריה ולרוחבה, כך למשל הנרי השמיני הקים את הכנסייה האנגליקנית כשזאת הקתולית סירבה לאפשר לו להתגרש. במשך הזמן ציבור גדול, שהביע חוסר שביעות רצון מהכנסייה הקתולית, עבר לזו האנגליקנית. או החסידות ששמה במרכז את הדבקות, הקבלה והמיסטיקה ופתחה דרך חדשה לעבודת האלוהים תוך שהיא דוחקת את הפלפולים התלמודיים. העיסוק הגלוי בקבלה ובמיסטיקה נרדפו פיזית והוחרמו משום שהצליחו לתקוע יתדות באופן שבו התקיימה עבודת האלוהים עד אז. להסבר זה נכנסת גם מחאת הקוטג' להורדת יוקר המחיה שהתחיל בה איש יחיד בפייסבוק, מחאת המיליון בשנת 2011 בעקבות דפני ליף שהעלתה על סדר היום הציבורי את סוגיית מצוקת הדיור. כולם בבחינת "פתחו לי פתח כחודה של מחט ואני אפתח לכם פתח כפתחו של אולם". משמע, מרגע שאדם בחר לפתוח את הסדר החברתי לביקורת, שטף של אנשים עלולים לפרוץ פנימה ולהביא לאבדן עשתונותיה של החברה כולה.

התמורות החברתיות כמו היציאה מהארון של ההומוסקסואלים והלסביות, או כניסת נשים למקצועות שנחשבו גבריים ולהפך, היו בראשיתם צעדים גסים שהכשירו את הדרך בעולם שמרן. הפולמוס בדבר הפתיחות ההדרגתית הביא לסלידה ולסנקציות כמו חרם. כולנו, בשם החברה, היינו לרשות המבצעת שלוקחת חלק בהצלפות חברתיות כנגד הסוטים מהנורמה. בהמשך גם ההגדרות של מותר ואסור מתעדכנות תחת שרביטו של המנהיג שמתפקידו ללכד את כולם לאותה תחושת "יחיד". ובכל דור ודור יגויסו ההתנהגויות מתאימות שימלאו אחר פקודתו של "עמוד השדרה החברתי".

בשם תחושת "היחיד": לכבוש ולהחרים

הניסיון לגבור על זרע הפורענות שמאיים על תחושת ה"יחיד", פותר גם את הסיכון שבערער היציבות השלטונית. זהו אותו הראש המכוון ומאחד שתחושת ה"יחיד" שלו מקבלת גם כוח, כוח שממכר. זהו כוח שחשוב לליכוד החברה אבל לעתים מתפלג לדרך עצמאית, כמו נוצר במיוחד למטרת אותה תחושת ה"יחיד", אלא שבמשך הזמן הדרך נזנחת לטובת צבירת כוח. כך למשל כשמרגרט תאצ'ר ששה אלי קרב לכבוש את איי פוקלנד בשנת 1982, נטען שעשתה כן בגלל הפילוג בעם ורצונה לאחד אותו תחת שליטתה. המלחמה אכן יצרה גל של תחושות סולידריות של הקולקטיב הבריטי, ובעיקר הערצה אישית כלפי תאצ'ר בתקופה של שפל חסר תקדים במעמדה. הכוח של תחושת ה"יחיד" תמיד יהיה כרוך בתפיסות עולם שעושות אידאליזציה לסנקציות, חרמות או כיבוש. כך למשל יצאה האימפריה הבריטית במאה התשע עשרה לכבוש את הודו בטענה שהם מיטיבים עם המקומיים "מותר לכבוש את הודו כי אנחנו מפתחים תרופות למחלות המקומיות...החלטנו להישאר שם כדי לחלוק אתם את הידע החדש שגילינו...ולהקל על המצוקות שלהם" (הררי, עמ' 306). התפיסה הזו מתאימה גם לסיין שנכנסה לטיבט תחת דגל המטרה ההומנית לשחרר את הטיבטים מהפיאודלים ולהפכם לאנשים טובים יותר בחסות הקומוניזם.

לאימפריות יש תפקיד משמעותי בצמצום מספר הקבוצות האתניות והתרבותיות. המכבש האימפריאלי מחק בצעדים מתונים את הגוונים הייחודיים של עמים רבים (הררי, 2013) והגדיל בכך את גבולות ה"אנחנו". מרגע שה"אחרים" היו לחלק מהחברה שלנו

מהקיום הפשוט שלו, מהרעב הפרטי שלו, לאינסופי. לא קל להפנים את הפשטת המסתורין משום שהגלוי לא נראה חשוב דיו, וודאי לא קדוש. ובכל זאת האידאלים הקולקטיביים שמתקיימים במוסכמות, בחוקי המדינה, בטקסים (כמו יום העצמאות, יום הזיכרון) מזדהים עם צורכי החברה, עם תחושת ה"יחיד" ומוכנים להילחם בעבור אותם סמלי זהות. אם כי לא די בכך שהחברה התקדשה ויש לשריין אסטרטגיות נוספות כדי להדק את קשרי החברה, כך שהאני החברתי יהיה קשור בטבור האני האישי. כך נהגה החברה ביצירת המוכנות שבין קבוצת ה"אנחנו" לקבוצת ה"הם". המיין הזה אינו אלא חלוקה שנגזרת מתוך הקודש והחול.

השיח על הגבולות: חיזוק תחושת ה"יחיד"

החברה נהיית לשלדה שמבדילה אותנו מקבוצות אחרות ונוטה לרומם ולהגדיל את עצמה באופן סמלי למול מי שלא שייך. כך היא מנהלת משא ומתן להגנת הגבולות, ובד בבד מגנה על ההמשכיות ועל תכני התרבות: היא מקטבת בלשון דיכטומית בין ה"אנחנו" לבין ה"הם", הכול צבוע בניגודים בינריים (לוי שטראוס) כמו שחור ולבן, אמת מול שקר, טוב למול הרע. ביטויים מילוליים כאלו הופכים ללא פחות מגורם חלוקה ופיצול. קל "לקרוא" אותם בחברה השבטית הסגורה, שמכוונת למטרה אידאולוגית אחת. בקהילה החרדית למשל, נמצא לעתים קרובות שזהותם של החרדים תחומה בחומות מילוליות שמפרידות בינם לבין החילוניים כגון "הם (החילוניים) מסואבים בחטאים ועבירות" או "הם תינוקות שנישבו" וכו'. אלה ניזונים מהטקסט התורני ואינם מצביעים על גישה אינדיבידואלית. למשל נהוג לקרוא בשולחן ערוך את "תפילת בית המדרש בכניסתו ויציאתו" ובו כתוב "מודה אני לפניך ה'... ששמת חלקי מיושבי בית המדרש ולא שמת חלקי מיושבי קרנות (בטלנים)...אני משכים לדברי תורה והם משכימים לדברים בטלים... אני רץ לחיי העולם הבא והם רצים לבאר שחת (קבר)..." זהו ציטוט קלסי שבו העשייה של חברה מורמת, נעלית, חיובית מזאת שמעבר לגבולותיה, הנחותים, הבטלנים אנשים החיים חיים זמניים (שני, 2005). הווי אומר שהם כחברה מייצגים את הקדושה והחילוניים מייצגים את החול.

לחברים בחברה האורגנית, הגדולה, המודרנית, יש זהויות היברידיות ולכן הלשון המבדילה והמבחינה נזילה. בדומה לכל מרחב קהילתי, גם לתחושת ה"יחיד" הפולורליסטי יש פרות קדושות, אלא שצרכני התחושה הזאת מתנהלים בה על פלטפורמה אחרת. זוהי רשת אינטראקטיבית, ועמידותה נובעת משיתוף הפעולה בה. ככזאת היא מחייבת כל אחד מחברי הקבוצה להיות אחראי לתחומו כדי שבסופו של תהליך יהיה מוצר שכולם מרוויחים ממנו. ממש בדומה לעובדים במפעל שמרכיבים מוצר לאורך הסרט הנע במפעל עד שהוא מוכן למסירה לצרכן. חיץ הנבדלות מחברה פולורליסטית מתקיים בין מי שתורם לקיום השרשרת החברתית הזאת לבין מי שמחבל בה ואינו שותף לה.

כך האנשים מתכנסים לקבוצה, לקהילה שחבריה נסמכים זה על זה כבררת מחדל. יש בה הגה, נהג, מכוון קוהרנטי וגם משתף פעולה ומגשר. הם כולם היו ליצירה אחת. מי שאינו שותף לעשייה אינו שייך, ואין הוא מאיים על הסדר החברתי, על היציבות, על האחריות הקולקטיבית שכל חבר בקבוצה אמור להרגיש.

השפעת היחיד: הסיכון להפרת הסדר החברתי

הלא שייכים אינם יונקים מאותם העקרונות ולכן אינם מוגדרים כשייכים לזהות הקבוצה. לעומת זאת, אדם מבפנים עלול לערער את החוסן החברתי. יאה זה אותו אחד שרוב ידבק בו על חתירה תחת המוסכמות גם אם זאת אינה כלל מטרתו, כי בכוחו להשפיע

בדל"ת האמות של תחושת ה"יחד" ויש בכוחו להשתיק את המצפון החברתי. זאת המסכה.

התמודדות עם החרם: ניסיון שמועד לכישלון

לפעמים הפנים והחוץ מתמזגים, כך למשל כשהורים ומורות מטפחים מבחינה רעיונית את הייחודי ומחזקים אצל ילדיהם את המודעות - "הילד הזה הוא אני", אבל לא זה המצב במציאות הפומבית שבה "עושים עליו חרם כי אני שמן" או "כי אני שונה". המבוגרים עצמם לא מתעלים על חוסר יכולתם לקבל את האחר, אבל רוצים להקנות את התובנות האידיאליות האלו לילדים. מכאן יש מי שאינו מסוגל להשתחרר מכבליו ובכל זאת מסוגל (לנסות) לגאול את האחרים (ניטשה) בשם האינדיבידואליות והנאורות, בשם התעוזה לחשוב, מבלי לדקלם אינדוקטרינציות. היות שאנשים עצלים וקל להם להישען על סמכויות ועל דעת אחרים, השתחררות מכבלי החשיבה החברתית אינה פופולרית (קאנט, 1784). הם והחברה היו לאחד.

לסיכום, הסביבה החברתית הטביעה את חותמה באנשים, וכאשר צצים ניצנים של שינוי יש להם פוטנציאל לערער את אחידות הקאנון החברתי. המערכת כולה נדרכת ומגייסת את כל מוסדותיה כדי לגבור על הסיכון להתרופפות קשרי הקהילה. מכאן עלול לצמוח החרם המוסווה.

המנהיגים שהחברה מגבה אותם בונים חומת מגן, מגדילים טריטוריות ולוכדים את כולם ומחתימים את כל מי ששייך או מהגר מכורח אל התרבות השלטת. כלומר, האידיאלים ההגמוניים מחרימים את התרבויות המקומיות. החברה תסכל או תעקוף במיומנות כל מכשול בסניגלים (בדרכים הפרטיות) של החיים המשותפים. החרם היה לכלי שמשרת את החברה להחזיר את מי שהפקירו וחיללו את ערכיה, אל שורת הלוחמים עבודה.

מקורות

הררי, י. נ. (2013). **קיצור תולדות האנושות**. תל אביב: הוצאת כנרת-זמורה-ביתן-דביר.

קאנט, ע. (1997). "תשובה לשאלה: נאורות מהי?", בתוך: **הנאורות**

- **פרוייקט שלא נשלם?**. עזמי בשארה (עורך), תל אביב: הקיבוץ המאוחד, מגרמנית: פלס, י.

שני, א. (2005). "חרדים מהגרים לישראליות: הדיסקורס של הבחורים מהקהילה החרדית על היציאה לשאלה ותהליך השתלבותם בחברה הישראלית".

Durkheim, E. (1965). *The Elementary Forms of Religious Life*. New York: Free Press.

Levi-Strauss, C. (1963). *Structural Anthropology*. New York: Basic Books.

יש להשליט תפיסה הגמונית. מעין סדר אוניברסלי שאין בו גבולות של אנחנו והם, לא מבחינה כלכלית ומרגע הפלישה גם לא מבחינה תרבותית. הנחישות הזו ללכד "אחרים" סביב תפיסות העולם האימפריאליסטיות הן החרמת הייחודיות ההיסטורית של חברות, הן מחיקת המובחנות והפולרליזם. הפכנו לקוסמופוליטים שמאמצים ערכים מקומיים אתנוצנטריים. לכאורה זהו פרדוקס אם כי ברגשות תיתכן סתירה, מה שאין כן בסוגיות הגיוניות. כשאדם בוחר להיאבק בעבור מטרה כלשהי גם מתוך סיכון של עצמו, הוא נסמך על שיקולים רגשיים ולעתים אלו גם נסמכים על רגש קולקטיבי שהונחל לו. לחימתו של טרומפלדור היא דוגמה מצוינת לכך ולכן אמר, אם אמר, "טוב למות בעד ארצנו". חירוף נפשו אינו יכול להימדד בכלים הגיוניים. כך כששליטי מדינות, מועצת האו"ם לזכויות אדם, האשכנזים, המזרחיים, הימניים או השמאלנים מקיימים חרמות וסנקציות הם בעיקרו של דבר, נתיני הלב התרבותי, העדתי או החינוך ומדמים כי האמת בבעלותם. זאת אף על פי שהעידן החדש הביא אתו את המידתיות ואת הגיון, לאחר שנכווה מתפיסות עולם שדרכן נקבעה מראש. כאשר הכלים הרגשיים הקולקטיביים הם סימני הדרך, אף שלפעמים כבר נחקקו חוקים חברתיים שעדיין לא הופנמו, אזי חרמות יכולים להתקיים גם מתחת לפני השטח, שם ברגש הציבורי אין שיטור חוקתי.

הביטויים החבויים של החרם

בכל תקופה יש אנשים שהופכים לדוברי המציאות החבויה, והם חשים את החרם המושתק אך הידוע. אלה יכולים להיות אנשים שאיבדו את תחושת העצמי-השייך בשל התעלמות של הציבור ההגמוני על רקע סטריאוטיפי, תוך שהוא מדבר על שייכות. או זאת שטאטאה את האפליה שחשה בשם רבות אחרות אל מתחת לשטיח הקיבוץ עד שנקעה נפשה. שניהם מוכנים בנהימתם האחרונה לעוק את זעקתו של מונק האקספרסיוניסטי אל החוץ ששותק. החוץ הזה עלול לתעתע, משום שאנשים חיים בו בעולמות מקבילים: הפנימי והחיצוני. הפנים הנסתר של אנשים שמוודעים לעולות אבל נאלמים, והמסכות חסרות ההבעה שהם עוטים בחוצות השייכות.

למעשה, רבים חווים את הסנקציה הלא מדוברת כמו מקופלת בפנית מציאות נסתרת עד הצעקה המטפורית. כך נמצא שחרם לעתים מושתק בציבור, אבל מתקיים מתחת לפני השטח. כך היה למשל עם רוחה פארקס שבשנת 1955 סירבה לפנות את מקומה לאדם לבן באוטובוס שבו הייתה הפרדה גזעית (שחורים ולבנים), כמעט מאה שנה אחרי שהשחורים זכו להיות לאזרחים חופשיים ושווי זכויות על פי החוק. מרגע שנחשפה אותה אחת שסירבה להמשיך ולהיות מופלית, התגלתה מסכת אפלויות והחרמות השחורים בארה"ב שבמשך שנים הכתה שורשים רקובים מתחת לפני השטח. זאת בעוד שעל פני השטח אנשים חיים את האינסטינקטים השמרניים של תחושת ה"יחד", הדומה והסטטוס קוו. כאילו היו עיוורים למתרחש, מגובים תמיד בהצדקות כגון: השחורים מלוכלכים, עצלנים ואליםים ולכן האפליה רק התעצמה עם הזמן - אפליה שמבטלת את זכותם של שחורים להצביע בבחירות, ללמוד בבתי ספר של לבנים, לאכול במסעדות של לבנים, לשתות מברזי רחוב של לבנים או אפילו לשהות בחוף של לבנים. את כל אלה אפשר לכתוב אפליה אבל למעשה זהו חרם לכל דבר. כך החברה מרחיקה את השונה והמגוון מהשייך. המשמעות של השייכות כוללת לעתים לא רק היסטוריה משותפת אלא גם צבע אחיד. האנשים באים לשרת את החברה כשהם נוקטים עמדה פסיבית ומצייתים לסדר הקיים. המוכר תמיד נוסך ביטחון, שמור

